

Moterys Mariaus Katiliškio kūryboje

Marius Katiliškis (Albinas Marius Vaitkus) – vienas spalvingiausių ir įdomiausių Šiaurės Lietuvos kūrėjų, kurio proza pasižymi paslaptinga gelme, nepaprastai sodriu kalbos audiniu, žvilgsniu į slapčiausias žmogaus sielos kerteles. Savo kūryboje rašytojas vaizduoja XX amžiaus pradžios Lietuvos kaimą, jo žmogų, ypač daug dėmesio skirdamas ne tiek veikėjų buičiai, kiek būčiai, piešia spalvingą, dinamišką gimtųjų vietų peizažą. Mariaus Katiliškio novelėse ir romanuose didžiausias dėmesys skiriamas žmogui, domimasi, kaip jis jaučia pasaulį, kuo gyvena, analizuojamas lietuvių charakteris, ypač rašytojui įdomios „stiprios aistros, netikėtos situacijos ir keisti likimai“ (V. Areška). Mariaus Katiliškio kūrinių veikėjai įvairiausi: ūkininkai, samdiniai, miško darbininkai, miestelėnai ir kt. Autoriui rūpi parodyti žmogaus dvasios pulsavimą, neramų širdies plakimą, jausmų ir minčių tėkmę.

Marius Katiliškis, būdamas išvalgus ir savitas menininkas, kuria įdomius moterų paveikslus. Matome jas dirbančias ir švenčiančias, išlydinčias ir laukiančias, norinčias pakilti iš laimės ir verkiančias iš nuoskaudos. Rašytojo kūriniuose moterys įvairiausios: jaunystę trykstančios (Agnė romane „Miškais ateina ruduo“), duodančios gyvybę („Užuovėja“. „Kaitra“), keistuosės (Agnieška novelėje „Skara“), garsėjančios „raganystėmis“ (Miklošienė „Užuovėjos“ novelėje „Kaitra“). Novelių rinkinyje „Seno kareivio sugrįžimas“ (kuri turėjo būti bene pirmoji rašytojo išleista rinktinė, bet pasirodė tik po šešiasdešimties metų) moteris yra tas žmogus, kuris sąmoningai (Marinė novelėje „Igniaus meilės galas“) arba nesąmoningai (Anastazija novelėje „Vasaros dainelė“) įsiveržia į vyro gyvenimą, pažadinančios jame slypinčias aistras, vitalines jėgas, o šios pastūmėja nepaaiškinamiems arba netikėtiems poelgiams. Marius Katiliškis nesileidžia į detalių paveikslų kūrimą, vienu kitu štrichu brūkšteldamas išorinius savo herojų portretus. Rašytojas pateikia vieną kitą išvaizdos ar aprangos detalę, o platesnę charakteristiką padeda susidaryti elgesio, aplinkos, bendravimo su kitais bendruomenės nariais scenos. Mariaus Katiliškio kūrinių moterys dažniausiai apdovanotos išoriniu grožiu: „Graži ji – ta mano mergiotė. Kažkada puikuolė laimė jos jaunystę apdovanojo visų varšų švytėjimu, taip mielu akiai ir pražūtingu širdžiai“ („Laiškas mano merginai“); „Be to, dar jis turėjo žmoną ir gražią dukrą. Pati už vyrą aukštesnė, tamsi, juodais blizgančiais plaukais, o duktė panėšėjo į motiną, tik žemesnė, ne taip juodų plaukų ir skaistesnio veido“ („Igniaus meilės galas“).

Dažniausiai Mariaus Katiliškio kūrinių erdvė – uždara Šiaurės Lietuvos kaimo teritorija, neretai juosiamą miškų lanko, mažai paliesta civilizacijos naujovių (išskyrus vieno kito turtingesnio ūkininko namus). Tad didžioji dalis rašytojo kūrinių moterų primena lietuvių dainų mergeles: dailios, darbščios, nedemonstruojančios viešai savo jausmų (pvz., Ona novelėje „Miškais“, Kristina „Užuovėjos“ novelėje „Kaitra“). Tačiau kai kurios moterys jau yra palikusios uždara erdvę, pabuvojusios mieste, įgavusios rafinuotumo, moka koketuoti, paryškinti savo natūralųjį grožį (pvz., Anastazija novelėje „Vasaros dainelė“, Monika romane „Miškais ateina ruduo“). Tačiau modernumas įneša sumaištį, sugriauna harmoniją, kuri labai svarbi rašytojui. Senasis pasaulis, žmonių bendravimas, moterų dvasia praranda stabilumą, taip reikalingą harmoningai būčiai. Mariaus Katiliškio kūrinių moterys – „gamtos, prigimties ir aukštesnių jėgų valioje“ (E. Bukelienė). Tai puikiai įrodo bene įdomiausių moterų – Kristinos, Agnės ir Monikos – paveikslai.

Kristina – pagrindinė „Užuovėjos“ novelės „Apyaušrė“ veikėja. Novelės pavadinimas – tai tarsi nuoroda į lietuvių deivę Aušrinę, kuri laikoma jaunystės, laimės, grožio įsikūnijimu. Kristina – jauna mergina, kurią motina nori ištekinti už nemylimo vyro. Dukra priešinasi tokioms vedyboms, ketina pabėgti iš namų, tačiau tokiam žingsniui ryžtis jai yra taip pat sunku, kaip ir

susitaikyti su netikromis vedybomis. Ir darbuodamasi namuose, ir žvalgydamasi aplinkui mergina tarsi girdi garsus, kurie jai primena apie artėjančią negandą: „Vestuvės... Vestuvės... Klausėsi Kristina svetimų, tolimų, nesuprantamų žodžių. Barkūnų šluotos susiglaudusios kuždėjosi tais žodžiais. Raustantis dobilų laukas įvėlė juos savo tankmėse. Ir svėrės gižiai geltonai spigino akis jais. Ir trupėdami grumstai, ir šakelės koto girgždesys tą patą kartojo. Vestuvės bus”. Kristinai ši mintis tampa nepakeliama našta. Būdamą paklusni dukra vis dėlto ji ruošiasi lemtingam žingsniui – pabėgimui su kalviu Elyzu, kurį mano mylinti. Nors aplinkui pavasaris – atsinaujinimo, džiugesio metas, tačiau Kristina negali džiaugtis. Ji turi nugalėti tamsiąsias jėgas, išėiti iš miglų, kurios laiko ją apsupusios: „Dūmų ir miglų kamuoliais suposi jos kelias. Ji brido debesiu. Bet ji tolinsis...Ir tada viskas pasikeis”. Kristina, kaip ir deivė Aušrinė, tarsi priklauso dviem sferoms: ir žemei, ir dangui. Kai ji išsivaduos iš miglų, kai nugalės jos gyvenime atsiradusius tamsumus, tuomet galės suspindėti savo pavasariu. Mergina tikisi, kad tai jai padaryti galėtų kas nors kitas: „ (...) ar niekas nepasirodys tame apžvelgiamame plote ir neateis jos išvaduoti? Kas nors turėtų skubėti – ne jau išmiręs sodžius ir nė vieno jauno nebėra, nė vieno smarkaus vyro?” Motinos parinktas jaunikis yra nemielas, atstumiantis. Jei pabrėždamas merginos jaunystę, nekaltumą autorius vartoja daug baltos spalvos (baltas veidas, žydinčios obelys, balti gluosniai...), tai kalbėdamas apie Stočkų, jis pasitelkia varlės, šliužo įvaizdžius, taip ši žmogų susiedamas su požemine, tamsiąja sfera („Didelis ir minkštas, kaip varlė šlapias ir šaltas delnas apkabino merginos ranką (...). Slidus ir šaltas šliužas buvo ją apsivijęs”). Kadangi žemėje užtarėjų Kristina neturi (tėvas miręs, brolis kariuomenėje), tai mergina kreipiasi į dangiškuosius ir meldžia sau prielankumo. Į Kristų ji kreipiasi kaip į brolių, su Dievu ją suartina ir panašios vardų formos (Kristina – Kristus). Kristina atgaivina Kryžiaunų dienų vaikščiojimą, seklyčioje paruošia altorėlį, sukviečia kaimynus giesmių giedojimui. Tam ji turi vieną tikslą – „kad nupūstų vėjai tamsumus”. Prieš žengdama lemtingą žingsnį mergina eina išsimaudyti po „baltųjų gluosnių pudurėliu”. Jos maudynės – tarsi magiškas apsisvalymo aktas prieš naują gyvenimo etapą. Ji tyliai atsisveikina su namais, renkasi daiktus, tačiau Kristiną tarsi valdo kažkokia jėga: „(...) rankas kilojo kažkas kitas, iš šalies”. M. Katiliškis pabrėžia, jog mergina apžavėta. Ji visa tai daro naktį – tamsių jėgų viešpatavimo laiku, pati būdamą apžavėta tų jėgų (kalvis Elyzas labai panašus į velnią). Tačiau ne veltui autorius sieja Kristiną su Aušrine. Auštant rytui, šviesa sugražina daiktams tikruosius pavidalus, dingsta apžavai: „Ir jos sąmonė švito drauge su aušra. Ir užkrito rasa jai akis, ir susiliejęsi stambiais lašais sroveno žemyn. Ji plovė, skalavo – ta kaitri srovė, iš pačios gilumos visas nuosėdas ir drumzles”. Pasirodo, jog Kristinos paruoštas gegužinių pamaldų altorėlis tampa „ (...) ta vieta, kur atstatoma namų tvarka: čia atbunda dukters sąžinė ir moteriškoji savigarba, čia suklumpa atleidimo prašydama klydusi motina” (E. Bukelienė). Namų harmonija atstatyta, netikrų vestuvių nebus, kaip nebus ir gėdingo pabėgimo su kalviu. Kristina nugali tamsą, sulaukia aušros, netikra pasaka baigiasi ir merginą apima „nuostabus lengvumas”. Kristinos paveikslas bene pats gražiausias Mariaus Katiliškio kūryboje. Juo parodoma, kad „nugali atgimstančio pasaulio idėja, šventas žmogaus tikslas gyventi dvasios laisvėje ir santarvėje su gamtos protingumu” (V. Areška).

Į Kristiną panaši ir kita Mariaus Katiliškio herojė. Tai romano „Miškais ateina ruduo” veikėja jaunoji Gužienės dukra Agnė. Ji taip pat jauna kaip pavasaris, išgyvenanti pirmosios meilės svaigulį ir pirmąjį nusivylimo kartelį. Rašytojas Agnę vaizduoja išgyvenančią virsmą, pereinančią iš nekaltos vaikystės į suaugusiųjų pasaulį. Romano pradžioje dažnai pabrėžiamas jos vaikiškumas: „O Agnė – vaikas, liaunu liemenėliu, gniūžtanti nuo menkiausio apkabinimo. Ji dar tik prasikalęs daigas, sprogstantis pumpuras, visu grožiu atskleidžias lapelių švelnumą”. Ji kupina pasitikėjimo pasauliu ir Tiliumi, į viską žvelgia „vaiko atvirumu ir vasaros giedros akim”. Agnė vaikiškai didžiuojasi, kai Tilius gina ją nuo priekabautojų. Agnė, kaip ir Kristina, įkūnija pavasarį, yra jo metafora: „Ji pati savimi buvo pavasaris, pati gražiausia pavasario apraiška, kaip žibuoklė alksnynėlyje, kaip svyrančio ant vandens gluosnio šakelė, tirštai nukibusi geltonomis plystančių pumpurų spurgomis (...)” Pavasario upė galinga srove išneša ledus, išlaisvindama per žiemą nurimusią galią. Agnės meilė Tiliui taip pat prasiveržia kaip ta upė – svaigi ir nesumeluota. Agnė užvaldęs meilės svaigulys – ir kaip „gaivalingas noras sūpynėse iškilti virš tamsių medžių

viršūnių” (I. Gražytė – Maziliauskienė). Agnė – gamtos vaikas (kaip ir Tilius), ji negali nustygti vietoje, veržiasi iš uždaros namų erdvės į gamtos prieglobstį, kur tikisi rasti atgarsį savo nerimui: „Agnė nerimo. Veržėsi eiti, bėgti, pasileisti į tyrelį, nubristi samanomis iki ežero. Nusidaužti bet kur, į dar niekad nebūtas vietas. Paklysti ir klaidžioti iki juodos, drumstos nakties. Gal tada užeitų audra ir prasivertų žemė. Ir miškas dejuotų, pliekiamas žaibų.(...) Krūtinė kilojosi ir lūpos pleišėjo nuo išvidinio karščio ir įtampos”. Ir iš tiesų blykčioja žaibai ir siaučia audra tą naktį, kuomet Agnė palieka vaikystę ir atsiduoda Tiliui. Lietus, vanduo lydi šį Agnės virsmą, nutrinamas bet kokias laiko ir erdvės ribas, nuskaidrindamas nakties tamsą, atgaivindamas žemę. Artimesni šie žmonės jau niekada daugiau nebus. Tilius ima tolti nuo Agnės, susižavėjęs Basiuliškių šeimininke, ir mergaitė tai greitai pajunta. Nekantraudama, draskoma prieštarinčių jausmų ji laukia pasirodant Tiliaus. Kai mergaitė suvokia, jog mylimasis jau prarastas, ji pasikeičia: dingsta linksmumas ir nerūpestingumas, į akių „mėlynumą įsisuko tamsūs ratai kaip dignis prieš mėnulio pilnatį”. Agnės nuotaiką atspindi ir gamta: pavasario jėgą, vasaros kaitrą keičia rudens dargana ir abejingumas. Nugalėjusi lūkesčius ji suauga, apimsta, net sutinka vykti į miestą pas savo krikštamotę, kuri stengiasi įteikti savaip sutvarkyto gyvenimo modelį. Jeigu „Apyaušrės” Kristina ėjo iš tamsos į šviesą, tai Agnė atvirkščiai – iš šviesos, pavasario į tamsą: „Skaudžiu diegliu krūtinėje pajuto įsigalinčią rudens ir žiemos nedalią. (...) Vis mažesniu lanku beapskries saulė, vis giliau ją gramzdins debesys. Vis tamsyn ir tamsyn”. Ji norėtų išskristi kartu su paukščiais, tačiau supranta, kad tai neįmanoma. Visgi Agnė nusprendžia vykti į miestą. Ji palieka savo namus miškų apsuptyje, palieka vietas, kur užaugo, pažino pirmąją meilę ir nusivylimą. Mergaitė išvyksta į kitą pasaulį, esantį anapus miškų, – svetimą ir naują. Ji jau nebe ta linksmoji miško stirna, akiai tikinti gyvenimu, meile ir žmonėmis. Agnės pasikeitimą rodo ir nauji jausmai – pyktis ir įtūžimas, kurie apima mąstant apie Moniką, tą „begėdę ir puikuolę”. Vis dėlto mergaitė lieka pasyvi, ji nespjauna į akis savo varžovei, kaip norėtų, tačiau savotiškai keršija: Doveika supranta Agnės užuominą. Taigi romane Agnė nueina savo dvasinio augimo kelią, tačiau lieka ištikima gamtiškumui: jos prigimtis nuo pradžios iki galo graži ir natūrali.

Visai kitokia yra kita romano „Miškais ateina ruduo” herojė Monika. Ji (kaip ir jos vyras Doveika) atstovauja naujų, modernesnių laikų pradą. Monika – atėjūnė Virsnėse, toje miškų apsuptyje erdvėje, kur Agnė jaučiasi geriausiai. Monika ateina čia iš miesto, iš civilizacijos, atsinešdama naujas moralės normas, naują elgsenos modelį. Paskirta dirbti toje Dievo ir žmonių užmirštoje vietoje ji suvokia, kas jos laukia. Agnę veda jausmai, Monika vadovaujasi protu ir išskaičiavimu. Ji žino, kad Doveika gali visiškai pasikliauti, todėl priima jo pasiūlymą tekėti. Be abejo, Monika nėra laiminga, ji laukia savo valandos, laukia savojo laiko: „Tik trupučiuką kantrybės, ir susiras takelis iš tios nuobradžios ir slogiu rūku aptrauktos pelkės. Kas nors jau vis susiras iki to laiko”. Monika gyvena neapykanta ir viltimi: „Ji neapkentė viso, kas buvo surišta su juomi. Visa, už ką jis pirko jos jaunystę ir kraują”. Agnę supa šviesos, šilumos įvaizdžiai, o Moniką – narvo, kraujo leitmotyvai. Pirmajai meilė pažadina gražiausius pradus, antrajai – tamsiausias prigimties gelmes. Monika artėja į Tilių žinodama, ko nori, turėdama iš anksto apsvaistytą tikslą. Ji be gailės mąsto apie tai, kaip jausis Agnė netekusi Tiliaus. Šis, nė pats nesuvokdamas kodėl, pasiduoda Monikai. Tilius išduoda savo prigimtį, Monika nebevaldo savo instinktų. Tokia sąjunga neturi ateities, nes ji pažeidžia pasaulio tvarką, sutrikdo harmoningą žmogaus ir pasaulio būtį. Monikos ir Tiliaus slaptas ženklas – daina „Balandėlės nė daigelis nedygo...”, ji tarsi simbolizuoja jų santykių pasmerktumą. Sausros įvaizdis, pakartojamas kelis kartus, šią mintį tik sustiprina: „Ji atsėlindavo lapės žingsniais ir nepalikusi už savęs pėdsakų. Kaip vėjas, kaip viską pakeliui siaubianti sausra įsiverždavo jo guolin. Ji buvo alkana meilės ir glamonių, ji buvo nepasotinama, tartum perdžiūvusi žemė”. Monika pakliūna į paradoksalią situaciją: nori išsiveržti iš Doveikos sukurto gražaus narvelio, tačiau užsidaro kitame. Ją, kaip ir kitus romano veikėjus, valdo likimas, nevaldomos vitališkos jėgos, kurių kontroliuoti žmogus nepajėgus. Monika yra pasiruošusi dvigubam gyvenimui, bando įkalbėti tam ir Tilių, ji vėl ragina laukti jų laiko: „Tik truputį kantrybės. Mes turime išverti, mes turime sulaukti savo laiko. Jis ateis netrukus”. Tačiau toks gyvenimas, kuris pažeidžia sandorą tarp žmonių, tarp žmogaus ir jo prigimties, neįmanomas.

Taigi Marius Katiliškis, vaizduodamas dramatiškus moterų likimus, parodo, kokios nepaprastos dvasios galios slypi žmoguje, kokios aistros, troškimai kunkuliuoja jų sielose. Jos gali moterį pastūmėti nugalėti tamsiąsias jėgas (kaip Kristiną), jos taip pat gali pažadinti nežabotus instinktus, vedančius į destruktiją (kaip Moniką). Kokios moters paveikslą bekurtų rašytojas, jis tai daro meistriškai. Savo kūryboje rašytojas pateikia senojo Lietuvos kaimo žmogaus gyvenimo modelį. „Žmogiškosios būties darna yra esminė šio modelio savybė” (J. Sprindytė). Jei žmogus nusižengia šioms normoms, jo sandorai su pasauliu ir pačiu savimi iškyla pavojus. Visgi laikas nestovi vietoje, jis neša permainas ne tik moterų buičiai, tačiau pakeičia ir būties harmoniją.

Šaltiniai:

1. Bukelienė E. Prozos keliai keleliai. Š., 1999.
2. Katiliškis M. Miškais ateina ruduo. V., 1991.
3. Katiliškis M. Užuovėja. Išėjusiems negrįžti. V., 1990
4. Katiliškis M. Paskendusi vasara. V., 1997.
5. Katiliškis M. Seno kareivio sugrįžimas. Š., 2003.
6. XX amžiaus lietuvių literatūra. V., 1994.